

УДК 340.115:342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.7>

ДЕРЖАВА ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Горбачова К.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права та соціального забезпечення,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: 0000-0002-5940-6350
e-mail: krasota_999@ukr.net*

Горбачова К.М. Держава як механізм забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

В даній статті пропонується новий підхід до розгляду проблеми організаційно-правового забезпечення прав людини і громадянина. Метою даної статті став аналіз підходів до забезпечення прав і свобод людини і громадянина в сучасному суспільстві, а завданням – визначення суб'єктів, на яких в сучасних умовах має бути покладений обов'язок забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Авторка досліджує забезпечення прав та свобод людини через механізм держави, який має економічну, політичну та охоронну складові. Економічну складову як основи забезпечення держави є її фінансові та майнові ресурси, оскільки тільки економічно сильна держава може ефективно захистити права людей, які проживають на її території. Політична складова визначається через вибір керівництва держави напрямку державного управління і підтримання тих чи інших цінностей, що виливається у втілення на території держави демократичного, тоталітарного, авторитарного чи ліберального політичного режиму. Охоронна складова державного механізму забезпечення прав та інтересів людини і громадянина об'єктивується у створенні системи уповноважених органів та інституцій, в компетенцію яких входять повноваження, направлені на охорону та захист прав та свобод людини.

Виявлено, що названі складові є забезпечувальною основою для втілення державних гарантій для прав та свобод людини на її території. Сама держава виступає зобов'язаним суб'єктом відносно до суб'єкта-носія прав та свобод. Людина як суб'єкт носій права-вимоги пред'являє публічну вимогу до держави як зобов'язаного суб'єкта. Можливість пред'явити таку вимогу заснована на природньому праві людини вимагати від держави забезпечити їй охорону та захист. Причому, охорона та захист, що пропонується державою і, яку має право вимагати людина мають різний ступінь інтенсивності та якості.

В ході дослідження було виявлено, що права-вимоги є рамками поведінки людини і мають чотири основних прояви: претензії (або права), привілеї (або свободи), повноваження та імунітети. Названі права-вимоги можна реалізувати тільки в рамках соціальної взаємодії із іншими людьми носіями подібних прав. Правила узгодження прав людини між членами суспільства встановлює держава.

Ключові слова: права людини, свободи людини, претензія, привілеї, імунітет, повноваження, право вимоги.

Horbachova K.M. The state as a mechanism for ensuring human and civil rights and freedoms.

This article proposes a new approach to considering the problem of organizational and legal protection of human and civil rights. The purpose of this article is to analyze approaches to ensuring human and civil rights and freedoms in modern society, and its task is to identify the entities that should be responsible for ensuring human and civil rights and freedoms in modern conditions.

The author examines the protection of human rights and freedoms through the mechanism of the state, which has economic, political, and security components. The economic component as the basis for state protection is its financial and property resources, since only an economically strong state can

effectively protect the rights of people living on its territory. The political component is determined by the choice of the state leadership regarding the direction of state governance and the maintenance of certain values, which results in the implementation of a democratic, totalitarian, authoritarian, or liberal political regime on the territory of the state. The protective component of the state mechanism for ensuring the rights and interests of individuals and citizens is objectified in the creation of a system of authorized bodies and institutions whose competence includes powers aimed at protecting and defending human rights and freedoms.

It has been found that these components are the basis for the implementation of state guarantees for human rights and freedoms on its territory. The state itself acts as an obligated entity in relation to the entity that is the bearer of rights and freedoms. As the bearer of rights and freedoms, a person makes a public demand on the state as the obligated entity. The ability to make such a demand is based on the natural right of a person to demand that the state provide them with protection and defense. Moreover, the protection and security offered by the state and which a person has the right to demand vary in intensity and quality.

The study found that rights-demands are the framework for human behavior and have four main manifestations: claims (or rights), privileges (or freedoms), powers, and immunities. These rights-demands can only be realized within the framework of social interaction with other people who have similar rights. The rules for coordinating human rights among members of society are established by the state.

Key words: human rights, human freedoms, claim, privileges, immunity, powers, right of demand.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток нашої цивілізації свідчить про її постійну зміну і про кристалізацію фундаментальних положень, на основі яких він здійснюється. Таких фундаментальних положень є значна кількість, і вони проявляються у різних сферах. Разом з цим, з нашої точки зору найбільш вагомими саме для стабільного розвитку є ті, що стосуються співжиття людей як в індивідуальному, так і в глобальному масштабах. На сьогодні, головними положеннями, які є факторами розвитку сучасного суспільства є інститут прав та свобод людини і громадянина.

Саме на основі цього інституту світ, після Другої світової війни, отримав значний поштовх у своєму розвитку. Саме права людини стали тією основою, яка об'єднала велику кількість націй і народів у прагненні знайти спільну мову при врегулюванні різного роду протиріч.

Разом з цим, сучасна ситуація в світі, а саме неспровокована агресивна війна РФ проти України, терористичний напад 7 жовтня 2023 року представників ХАМАС та інших воєнізованих угруповань на жителів Ізраїлю, результатом чого стало поява великої кількості жертв, поставили ряд питань, відповідь на які має стати фундаментом для створення майбутньої моделі співжиття в сучасному світі. Одним з таких питань є питання про те, хто має забезпечувати права і свободи людини і громадянина.

Враховуючи зазначене метою нашої розвідки є аналіз підходів до забезпечення прав і свобод людини і громадянина в сучасному суспільстві, а завданням – сформулювати позицію, відповідно до якої виокремити суб'єктів, на яких в сучасних умовах має бути покладений обов'язок забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Аналіз наукових публікацій. Аналіз інституту прав людини як фундаменту стабільного розвитку суспільства є досить складним об'єктом і вимагає уваги не лише до самого інституту прав людини, а й до механізмів забезпечення його функціонування. Також враховуючи те, що права людини і громадянина реалізуються в рамках існуючого правопорядку конкретної держави, при їх дослідженні слід звернути увагу на механізм держави та його особливості.

В рамках нашої розвідки ми спирались на праці, які висвітлювали питання як функціонування держави, так і механізм забезпечення прав людини. Серед перших варто вказати роботи таких вітчизняних дослідників як: О.В. Зайчук [9], В.Ф. Сіренко [21], О.М. Лошихін [13], О. Косілова [12], А. Колодій [10, 11], В. Сімутін [20]. У своїх роботах вчені звертали увагу як на сам інститут держави, так і на функції та механізми держави.

Питання пов'язані з правами людини і їх характеристикою під різними кутами зору, були в центрі уваги значної кількості дослідників. Одні з них звертали увагу на генезу прав людини [11, 14, 18], інші – на класифікацію прав людини [15, 17], ще інші на їх правове регулювання [19]. Тема прав людини і громадянина була також в центрі уваги і зарубіжних дослідників [1, 2, 3, 4, 5].

Методологічною основою статті є комплексне поєднання філософських (законів діалектики та метафізики), загальнонаукових (прийомів логічного методу, системного та структурно-функціонального методів) та спеціально-юридичних методів дослідження, а також принципів об'єктивності та історизму.

Виклад основного матеріалу. Виявлення механізмів забезпечення прав людини і громадянина вимагає від нас звернути увагу на природу прав людини і громадянина і на цій основі виділити їх особливості як фундаменту моделі співжиття в сучасному суспільстві.

В найбільш загальному розумінні права людини сприймаються як комплекс природних і непо-рушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в цивілізованому суспільстві. При цьому право виступає мірою свободи людини, а його змістом є можливість узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства.

Права людини реалізуються в рамках соціальної взаємодії і об'єктивуються у відносинах прав людини.

Характеризуючи права людини як рамки поведінки і як зміст відносин, ми маємо вказати, що вони мають чотири основні прояви, а саме: претензії (або права), привілеї (або свободи), повноваження та імунітети. Якщо коротко їх охарактеризувати, то привілеї – це «право» вчинити чи не вчинити дію, наприклад, керувати автомобілем чи отримати доступ до свого житла; претензія – це «право» вимагати від іншого вчинити чи не вчиняти певну дію; повноваження та імунітети означають «право» змінювати наші привілеї та вимоги самим і гарантію на те, що вони не будуть змінені кимось іншим [3]. Останні у повсякденному житті називаються правами і досить чітко можуть бути проілюстровані правом на вільне вираження думок. Право на вільне вираження думки, можна найточніше сформулювати як привілеї висловлювати свою думку, що протиставлене у вимозі до інших носіїв обов'язків, щоб вони не втручалися. Ця характеристика є найбільш узагальненою і нейтральною відносно суспільства і до того середовища, в рамках якого реалізуються дані права [3]. Таким чином, природа прав людини в своїй основі є правовими вимогами різного ступеня інтенсивності та якості. При цьому, в сучасній юриспруденції існує узгоджена позиція, відповідно до якої право вимоги має регулювати те, що носій обов'язків повинен здійснити [1].

Для нашого дослідження такі твердження є важливими, оскільки дають можливість усвідомити залежність існування прав людини від зовнішніх факторів, які є гарантією їх реалізації.

Як свідчить аналіз практики суспільних відносин, існування прав людини, як права вимоги є можливим тільки в рамках певного соціуму і тільки за рахунок їх сприйняття цим соціумом [6]. Це пояснюється тим, що носій таких прав має пред'явити їх назагал, висунувши претензію зобов'язаному суб'єкту. Здійснюючи спроби виявити зобов'язаного суб'єкта, щодо якого висувуються пред'явлені права-вимоги, ми стикаємось з проблемою його об'єктивації в зовнішньому світі. Виникнення цієї проблеми пов'язане з тим, що в сучасному світі суспільство як організована сукупність людей, об'єднаних спільними інтересами, відносинами та культурою має декілька проявів, зокрема у формі народу, нації та держави.

Не вдаючись у подробиці особливостей об'єктивації суспільства в тій чи іншій формі, ми лише зазначимо, що, з нашої точки зору, в сучасному світі, найбільш ефективною формою суспільства, яка дозволяє максимально захищати права та інтереси його членів є держава.

Аналіз наукової та навчальної літератури дає можливість говорити, що на сучасному етапі розвитку нашого суспільства державу варто сприймати як територіальну організацію політичної влади, що існує на основі певної соціальної бази, виступає як офіційний представник усього суспільства і забезпечує з допомогою спеціального апарату реалізацію своєї політики [7].

Спираючись на зазначене сприйняття варто підкреслити, що держава виступає як організація всього суспільства. При цьому вона виступає у внутрішніх та зовнішніх відносинах в інтересах всього населення країни, яке вона повинна репрезентувати і обслуговувати. Саме від імені держави ухвалюються ті рішення, які, маючи загальнообов'язковий характер, спрямовані на реалізацію і захист прав усіх громадян, проведення соціальної політики як загальносуспільної політики [7].

Виступаючи від імені всього населення, держава виконує покладені на неї функції завдяки своєму механізму, який в структурно-функціональному плані слід сприймати як систему органів державної влади (апарат держави) та інших основних інститутів держави, а саме: елементи економічної інфраструктури (грошова система, фінансова система, податкова система, митна система, банківська система тощо); політична система (система органів державної влади, виборча система, система оборони і національної безпеки, система законодавства, правова система тощо);

організаційно-культурна (духовна) основа держави (система освіти та виховання, система науки і культури тощо); соціальна система (система охорони здоров'я, система соціального захисту тощо); охоронна система, яка забезпечує безпеку функціонування всіх вищезгаданих соціальних систем, спрямована на захист від злочинних зазіхань і на відновлення порушених прав різних суб'єктів права [16].

Аналіз зазначеного сприйняття дає нам можливість виділити основні складові елементів механізму держави, які відіграють вирішальну роль при забезпеченні прав і свобод людини і громадянина. З нашої точки зору до таких складових механізму держави варто віднести: економічну складову, яка є матеріальною основою забезпечення прав і свобод людини і громадянина; політичну складову, яка є ідеологічною основою забезпечення прав і свобод людини і громадянина; охоронну складову, яка є забезпечувальною основою прав та інтересів людини і громадянина.

Говорячи про економічну складову функціонування механізму держави, слід звернути увагу на те, що вона являє собою сукупність однорідних напрямків діяльності держави у сфері регулювання розвитку економіки країни в оптимальному режим [22]. Економічна складова механізму держави передбачає ефективну реалізацію нею економічної функції, що об'єктивується у економічній діяльності держави.

Економічна діяльність держави має загальний характер. Вона здійснюється в масштабах усієї країни і всіх ланок державного механізму: органами законодавчої, виконавчої і судової влади [13]. Основною метою реалізації економічної діяльності держави є забезпечення економічного зростання, стабільності, повної зайнятості та соціальної справедливості, а також захист економічної безпеки країни.

Економічна діяльність держави як елемент її механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина має системний характер і реалізується через економічну політику держави як форму реалізації державою власної суверенної економічної влади та відповідних функцій, що організаційно інституціоналізовані в особливий тип діяльності, яка складається з формування та здійснення офіційно затвердженого алгоритму застосування правових засобів державного впливу на зміст, структуру та динаміку внутрішньо- та зовнішньоекономічних відносин, на макроекономічні властивості ринкової рівноваги, шляхом відповідної корекції змісту правового господарського порядку з метою досягнення програмно визначених кількісних та якісних властивостей функціонування національної економічної системи, забезпечення економічного народовладдя та суверенітету України [8].

Реалізація економічної політики в своїй основі має головну мету – примноження фінансового та майнового ресурсу держави як матеріальної основи виконання нею своїх функцій. В сучасному світі універсальними матеріальними ресурсами держави є фінансові ресурси, оскільки саме вони можуть бути використані нею як всередині держави, так і ззовні. Чим більше фінансових ресурсів має держава, тим більше можливостей у забезпеченні прав та інтересів людини і громадянина вона має.

Реалізація економічної політики прямо залежить від політичної складової, а саме від тієї політики яку держава реалізує на власній території. В найбільш загальному значенні політика держави – це система заходів, яка спрямована на формування, підтримку та поширення певних цінностей, поглядів і переконань, що забезпечують єдність суспільства та підтримку державного курсу.

Залежно від спрямування, цілей та інтенсивності впливу на підконтрольних суб'єктів державна політика може мати демократичний, тоталітарний, авторитарний та ліберальний характер. Вибір тієї чи іншої політики в державі залежить від цілого ряду факторів, головним з яких є схильність керівництва держави до підтримання в управлінні тих чи інших цінностей та основ функціонування суспільства. При цьому, якщо в основу функціонування держави покладені принципи людиноцентризму, то всі її ресурси спрямовуються на ефективне забезпечення прав та інтересів людини і громадянина. Якщо ж в основу функціонування держави покладені принципи пріоритету інтересів держави (діючої влади) над інтересами людини і громадянина – в такій державі забезпечення прав та інтересів людини і громадянина знаходяться на низькому рівні.

Охоронна складова державного механізму забезпечення прав та інтересів людини і громадянина об'єктивується у створенні системи уповноважених органів та інституцій, в компетенцію яких входять повноваження, направлені як на забезпечення існування держави в цілому, так і на стабільне функціонування правового порядку встановленого на території держави. Зазначена система уповноважених органів та інституцій включає в себе: а) збройні сили держави; б) правоохоронну систему; в) судову систему.

В рамках динамічної характеристики держави як механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина варто вказати на ту основу, в рамках якої вона функціонує. Як показує аналіз практики реалізації державою своїх функцій, ця діяльність здійснюється через систему уповноважених державою органів. Функціонування цих органів здійснюється на основі повноважень, положень і приписів, що закріплені в системі актів об'єктивованих в законодавстві держави.

Таким чином, підсумовуючи викладене можемо зробити наступні **висновки**.

Права людини – це комплекс природних та непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в цивілізованому суспільстві. Право виступає мірою свободи людини, а його змістом є можливість узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства. Права людини реалізуються в рамках соціальної взаємодії і об'єктивуються у відносинах прав людини.

Права людини як рамки поведінки і як відносини в своїй основі мають чотири основні прояви, а саме: претензії (або права), привілеї (або свободи), повноваження та імунітети. Природа прав людини в своїй основі є правами- вимогами різного ступеня інтенсивності та якості.

Існування прав людини як прав-вимог є можливим тільки в рамках певного соціуму і тільки за рахунок їх сприйняття цим соціумом. Це пояснюється тим, що носій таких прав має їх пред'явити назагал, висунувши претензію зобов'язаному суб'єкту. Таким зобов'язаним суб'єктом є держава, що функціонує через свій механізм. Складовими елементами механізму держави, які відіграють вирішальну роль при забезпеченні прав і свобод людини і громадянина є: економічна складова, яка є матеріальною основою забезпечення прав і свобод людини і громадянина; політична складова, яка є ідеологічною основою забезпечення прав і свобод людини і громадянина; охоронна складова, яка є забезпечувальною основою прав та інтересів людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Duarte d'Almeida. Fundamental Legal Concepts: The Hohfeldian Framework. (2016) 11. *Philosophy Compass*. P.p. 551–572. <https://doi.org/10.1111/phc3.12342>.
2. Margot E. Salomon & Stephen P. Marks. Global Responsibility for Human Rights: World Poverty and the Development of International Law. Oxford, 2007; online edn, Oxford Academic, 2009. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199284429.001.0001>.
3. Sreenivasan G. A Hybrid Theory of Claim-Rights. *Oxford Journal of Legal Studies*. Vol. 25. Iss. 2. 2005. Pp. 257–274. <https://doi.org/10.1093/ojls/gqi013>.
4. Vandenhoe W. De-Growth and Sustainable Development: Rethinking Human Rights Law and Poverty Alleviation. *The Law and Development Review*. 2018. Vol. 11 (2). P.p. 647–675. <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/ldr-2018-0033/html?srsltid=AfmBOoo4H134n3GvImbNFOyQRPCm9G7yJVHCJlJw2hA9tDSXamHrbe6H>.
5. Wellman C. Solidarity, the Individual and Human Rights. *Human Rights Quarterly*. Vol. 22 (3). 2000. P.p. 639–657. <https://dx.doi.org/10.1353/hrq.2000.0040>.
6. Бабін Б.В. Права людини та громадянське суспільство: навч. посіб. / Б.В. Бабін, А.В. Ковбан. Одеса: Фенікс, 2014. 320 с.
7. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін./ За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка; д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
8. Задихайло Д. Економічна політика держави в системі правового і законодавчого забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 3 (74). 2013. С. 214–221. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6432/1/Zaduxaylo_214.pdf.
9. Зайчук О.В. *Теорія держави і права*. Академічний курс / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
10. Колодій А. Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка. 1999. 384 с.
11. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 332 с.
12. Косілова О.. Механізм правової держави: принципи функціонування, тенденції розвитку в сучасній Україні. *Інформація і право*. № 1 (16). 2016. С. 92–101. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2016.1\(16\).272853](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2016.1(16).272853).

13. Лошихін О.М. Економічна функція сучасної держави. Теоретико-правові аспекти: монографія. Київ: Юридична думка, 2008. 368 с.
14. Малоожон О. Генезис прав людини в історії політико-правової думки світу та України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 3. С. 48–53. <https://journals.urau.ua/visnyknakkkim/article/view/138456>.
15. Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2011. № 2. С. 298–301. <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/39/2-2011-pdf>.
16. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи України в механізмі держави: монографія. Тернопіль: Астон, 2005. 200 с.
17. Пушкіна О.В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. Київ: Логос, 2006. 416 с.
18. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
19. Радзівська В. Права людини нового покоління та їх міжнародно-правове регулювання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. С. 65–70. http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/-Nvknuvs/2010_5/radzivsa.html.
20. Сімутін В. Інститути держави як складові елементи механізму сучасної держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Вип. 27, т. 1. 2014. С. 54–57. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27%281%29__15.
21. Сіренко В.Ф. Інтереси і влада: монографія. Київ: Оріяни, 2006. 536 с.
22. Сухонос В.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2005. 536 с.